

TOPONÍMIA DELS TERMES, URBÀ, TERRESTRE I MARÍTIM DE CADAQUÉS

Ernesta SALA

Tal com ja és sabut i s'ha tractat en algunes comunicacions d'aquest Col·loqui, la Toponímia és una branca de l'onomàstica, que estudia els noms dels llocs, tema que ha interessat en general, des de l'antigor, tant als especialistes com al poble.

En el cas particular dels termes de Cadaqués, l'estudi de la toponímia és especialment atractiu, per diversos aspectes: en primer lloc per la gran quantitat de topònims d'ús actual, sobretot aquells que es refereixen al terme marítim; l'antiguitat de qualsevol d'ells (com la de tots els topònims) podria considerar-se el segon aspecte interessant, que els textos antics consultats assenyalen i corroboren.

La documentació de l'Arxiu Parroquial, que conserva llibres diversos: de testaments, de propietats, alguns amb ordres que els fidels de segles passats, ben particularment els pescadors, han de tenir en compte, demostren l'antiguitat dels topònims.

Tant en la consulta dels documents d'aquest arxiu i especialment del "Llibre de les ordinacions de la pesquera" (alguns altres que es refereixen als sistemes de pesca), hi apareixen una sèrie de topònims, que, escrits i datats ja en el segle XV, en l'actualitat no canvien.

En alguns documents més antics encara (Biblioteca de Catalunya i Biblioteca del Museu Marítim de Barcelona), s'hi troben topònims dels termes de Cadaqués, des dels segles X, XI i XII. Per exemple: "es Tres Frares de Galladera", "sa Perafita", "es Coll de la Vinya vella", "Colip", i "Portaló". D'altres estan reproduïts en cartes marítimes del s.XV fins a les del s.XIX, com per exemple: "Port-lligat", "Pení", "la Punta des Vailet", "la Punta de Calanans", "sa Morera", per citar-ne alguns.

Encara que les recomanacions de l'IEC (Institut d'Estudis Catalans) aconsellen basar-se en les demarcacions municipals, quant a tenir seguretat en la recollida de topònims, en aquest treball es té en compte relativament, perquè la realitat no s'ajusta als termes establerts per l'Administració, sobretot pel que fa al terme marítim. Per fidelitat al que és real i a allò que el poble, des de fa segles, ha establert, Cadaqués, efectivament manté el seu terme marítim, amb les fronteres acceptades pels pobles veïns, des de l'antigor. Es fa difícil imaginar el que afirma l'Administració, és a dir, que la costa (en direcció Nord i també en direcció Sud) queda repartida entre els termes marítimes de La Selva i de Roses. No cal dir que els pescadors d'un i altre port

saben que la frontera marítima del terme cadaquesenc, al Nord està marcada per aquelles petites roques, illetes arran d'aigua conegudes per "els Tres Frares de Galladera". Aquí s'hi assenyala el principi del terme marítim de Port de la Selva, així com és conegut per tothom que "la Riera de Jóncols" marca la línia divisòria amb el terme de Roses, és a dir, limita el terme en direcció Sud.

Com que la badia de Cadaqués aporta una sèrie de noms de lloc que completen la llista del terme marítim, s'hi presenta, en aquest estudi, remarcada a part del conjunt, perquè cada punta, cada platja i cada racó al costat del poble tenen el seu nom propi i alguns d'ells, com "es Cucurucuc" i "es Forallons" són coneguts per la major part dels cadaquesencs.

La zona marítima del terme, en direcció Sud, amb una orografia diferent, no presenta accidents geogràfics tan varis, com la zona Nord, però també s'hi compten en aquesta relació, ja que tanmateix pertanyen al terme cadaquesenc.

La Toponímia i la seva relació amb altres ciències

És evident que la toponímia està relacionada amb altres ciències, com la *Geografia física*, sovint mencionada en els topònims. Diversos exemples ho demostren: "sa cova [k w] de l'Infern" anomena una autèntica cova geogràfica "el Castell de Ribes altes" correspon al nom d'unes roques semblants a un castell per la forma. La geomorfologia del terreny sovint contribueix a especificar el nom del lloc, com per exemple "es Roigs de la Jugadora" topònim referit a unes roques, situades davant de "cala Jugadora", que es descriuen pel seu color (noti's que el color roig es diu en masculí, perquè antigament aquest adjectiu es referia a "quer" m. i no pas a "roca" f., (vet aquí una demostració més, clara i real de l'antigor dels topònims).

En altres casos, els noms de lloc es refereixen a la història del país, llavors tenen relació més directa amb una altra ciència, que és la *Geografia humana*. En alguns topònims hi perdura el passat viscut, mantenen, doncs, en el seu nom, etapes importants de la seva història. A Cadaqués no existiria "es Baluard" si el poble no tingués aquesta situació geogràfica; el Cadaqués medieval construït arran del mar havia de comptar amb una torre esvelta, necessària per poder vigilar qui entrava a la badia. Durant una llarga etapa de la seva història, la torre fou imprescindible per vigilar els grans vaixells de corsaris.

La cartografia constitueix també una eina indispensable per estudiar i situar els accidents geogràfics del terme. Sense la utilització de mapes i de cartes marines l'estudi toponímic es convertiria en un simple inventari de noms i per tant, el seu interès minvaria. Qualsevol anàlisi toponímica requereix, a més, un *coneixement bàsic de l'idioma* i un coneixement real de la geografia física del país.

L'estudi de la Toponímia, a part de l'interès que presenta per a les ciències geogràfiques i per a la història, aporta a l'individu un grau més de coneixement del medi. Quan la persona que viu en un poble, en un país, coneix els noms de la terra que l'envolta i l'ha vist créixer, aquelles platges, aquelles cales, aquells "forallons" que tan sovint observa, se'ls fa més seus (en aquest punt també podria comptar-se

amb una ciència més, relacionada amb la Toponímia: la Psicologia). En conèixer els noms de les muntanyes i de la costa, l'individu els considera més com a propis i aquest fet l'impulsa a protegir-los de qualsevol actitud bàrbara, que contra aquells llocs pugui aparèixer.

Alguns autors es demanen també altres qüestions més pràctiques, com per exemple la següent: "...En quins sentits ens poden ésser de profit les dades toponímiques? En primer lloc és clar per a l'estudi de la pròpia llengua. Aquesta és certament la utilitat més gran i indiscutible, la més segura, de la toponímia.

No solament perquè, com veiem, una part de l'antic vocabulari català només es conserva en els noms de lloc... També per a la *Gramàtica històrica* de la llengua catalana té una gran importància la Toponomàstica: hi ha evolucionacions fonètiques i fets morfològics que a penes han deixat rastre fora de la toponímia..." (J. Coromines, *Estudis de Toponímia catalana*).

Com que la majoria de topònims provenen de segles i es transmeten per tradició oral, com ja és sabut, moltes vegades, en el transcurs del temps, es van deformant. Sovint, el pas del temps ha canviat la pronúncia d'un mot i es fa difícil poder assegurar el seu nom actual.

D'aquí l'interès indiscutible de l'*etimologia* de cada topònim i també l'evidència de la gran dificultat que cada estudi etimològic representa. Si la pronúncia del mot, deforma el nom primer, de manera que en alguns casos arriba a canviar-lo, és a dir, el deforma, caldria sempre l'estudi etimològic per aclarir realment el topònim més vàlid. Podria ser un exemple el nom conegut actualment com a "Sa Platja de Sant Antoni", a l'entrada de la badia de "Portlligat". El topònim d'aquesta platja ha anat variant amb els segles; el primer que apareix escrit en un document del segle X l'anomena "plaja dels Sants Abdon i Senén", sants protectors de naufragats. En el document s'hi explica que en aquesta platja hi va naufragar un vaixell, que es dirigia a Roma, i que hi portava les relíquies d'aquests sants; una gran tramuntanada va fer sotsobrar la nau. Els cadaquesencs de l'època varen sortir a la mar per salvar la tripulació i amb ella les relíquies dels dos sants.

El topònim responia, doncs, a un fet històric. Més tard, com s'afirma en alguns documents d'èpoques posteriors, la platja era anomenada "plaja de Sant Antoni Sena", així la pronúncia era més fàcil. En segles més tardans, encara, el pas del temps, enuncia un altre topònim, "Plaja de Sant Antoni", el mateix que correspon a l'actual. No hi ha cap dubte que aquest és un sant popular i ningú no s'estranya que un indret d'aquesta costa o de qualsevol altra dels Països Catalans hi tingui una platja, una ermita o un far, dedicats al seu nom (el canvi, en aquest cas, com pot observar-se, afecta la fonètica del mot, però en canvia el sentit).

Algunes vegades la deformació d'un topònim és de tipus morfològic, com succeeix també en alguns noms del terme. Un exemple d'aquest cas podria ser el nom de la platja de "sa Sabolla", l'última platja de la badia, prop del far de "Calanans". En aquest cas, el topònim es forma mitjançant una aglutinació de l'article salat, "sa", femení, singular, amb el substantiu "bolla".

En realitat, el nucli principal correspon al verb “bollar”, la qual cosa és explicable i ben adequada per anomenar aquesta zona i aquesta platja, perquè la mar aquí presenta sovint uns corrents fortíssims, que fan aixecar l'aigua amb força i escuma, sense que s'hi facin onades, dificultant, però, la navegació i la pesca. O sigui que per arribar a la platja i poder-hi atracar es pot haver hagut de passar una mar que “bolla” (Nota al peu, DCVB). Personalment he sentit dir moltes vegades, als pescadors de Cadaqués, que l'aigua “bolla” per efecte de les correntades.

Els topònims o mots “nous” així formats s'anomenen *fòssils lingüístics*, perquè es considera que cada topònim és com un sol mot, ben antic, que ha de conservar una sola forma lingüística inamovible.

La referència aportada pels documents antics és un ajut, que determina, moltes vegades amb més rigor que el parlant, la localització i comprensió de la paraula, potser deformada ja en la parla actual.

Per exemple el topònim d'un racó de la “Plaja gran”, conegut per alguns com a “Port-ditxós”, no apareix escrit a cap document anterior al segle XIX. Això indica que és un nom molt recent i per tant poc genuí, cosa que el mot “ditxós” també evidencia. És segur que aquesta paraula no formava part del vocabulari cadaquesenc, però sí podria formar-ne del vocabulari dels primers barcelonins que arribaren a Cadaqués, per passar-hi els estius. Els documents antics desconeixen aquesta forma i n'hi expressen la real: “es Potritxol” pronunciat i referit al mateix racó com a “es Potritxó” diminutiu de “port”, el port petit, tal com efectivament és i sobretot era, un port petit dintre del gran port que formava, i forma encara, la profunda badia.

DIFICULTAT DE L'ESTUDI DE LA TOPONÍMIA, AVUI

En l'estudi de la Toponímia d'una determinada zona, avui dia, coexisteixen diversos problemes; un d'ells es deriva de la falta de normativa (o almenys d'una normativa poc difosa) sobre l'escriptura de topònims. La conseqüència negativa consisteix a escriure el nom en un registre lingüístic no adequat, és a dir, a transcriure'l adaptant-lo al registre normatiu de la llengua, que, en canvi, sempre ha diferenciat el mot oral del que correspon a l'escrit. De vegades, aquest sol fet dona lloc a localitzacions inexactes i deforma de tal manera els topònims que es converteixen, per als parlants del terme, en mots desconeguts. El resultat és que tant en els escrits judicials com en els mapes cartogràfics s'hi cometen errors abusivament. La majoria de vegades, el motiu és aquest, que podria anomenar-se, potser, “ultracorrecció”.

Com que “el parlar de Cadaqués” té uns trets fonètics, morfològics i lèxics propis, que apareixen també en els topònims, poques vegades són respectats pels cartògrafs.

Un altre greu problema que afecta la toponímia, en aquesta època actual, consisteix en la introducció de noms impropis, la majoria de vegades per motius comercials, d'altres com a simple novetat imitadora de noms forans, a alguns indrets que ja posseïen el seu nom propi. En realitat, el que fan els “ nous i artificials” topò-

nims consisteix a usurpar barroerament els topònims ja existents a la zona i afavorir-ne l'oblit.

En resum, doncs, per poder presentar una relació toponímica mínimament acceptable, s'ha de tenir un bon coneixement de la geografia de l'indret per localitzar l'autenticitat del topònim i poder confiar en els habitants del terme, pescadors o no, que hi hagin viscut sempre. Potser no cal repetir que les persones de més de seixanta anys acostumen a ser els millors informants.

Les zones corresponents als termes del poble es distribueixen en espais diferents, segons la cartografia consultada. Assenyalo els topònims terrestres o marítics del terme de Cadaqués de dues maneres: en els mapes, tal com podrà veure's a continuació i també en les llistes inventariades, en les quals en citaré pocs, aquells que presentin alguna particularitat interessant:

- En el mapa, lloc geogràfic corresponent.
- Llista (correccions fonètiques, morfològiques o lèxiques)

FORMACIÓ DELS TOPÒNIMS

Els topònims, en molts casos, es formen a partir d'una descripció del mateix lloc que anomenen. De vegades, la descripció es basa en la forma, i aquesta motiva la paraula, o bé en les dimensions, en la matèria, en el color de la roca, de la muntanya, de l'illa, ja sigui, doncs, a terra ferma o bé en el mar, a prop de la costa o en els pics més alts de les muntanyes.

“La descripció pot utilitzar una imatge i en lloc de donar-li la paraula pròpia fa ús de la metàfora, a vegades d'una simple comparació. Una imatge insinuarà un cos humà o animal, un promontori o unes illes, la forma de les quals simularà un vaixell seran batejades metafòricament”, tal com escriu el professor E. Moreu, en un dels seus llibres.

De la mateixa manera i tal com he dit en el primer paràgraf, alguns topònims vénen motivats per la presència de sorra o arena, de rocs o de pedres, d'altres per la forma recorden arbres fruiters o bé plantes. De tots aquests tipus de topònims, els termes cadaquesencs, en mostren diversos exemples.

A part de les llistes completes, que no repetiré pas en aquest treball, el mapa presentat, com a mural, i les transparències que mostraré a continuació, podran fer apreciar la costa retallada i per això de gran riquesa toponímica.

Des del punt de vista del significat, els topònims poden indicar el següent:

- la presència de sorra (o arena): s'Arenella.
- la presència de rocs o pedres: s'Enrocada.
- una forma que recorda un arbre: sa Morera.
- les plantes que neixen en aquell lloc: es Jonquet.
- (metafòric) la forma recorda determinats animals: sa Rata, sa Serp, o bé, l'Àliga, el Camell...

Des del punt de vista morfològic, un topònim pot constar de :

- un element lèxic (derivat o no): Culip, Codera, Guillola.
- un mot compost (aglutinat o no): Cap de Creus, Portdoguer.
- un diminutiu amb terminacions diverses: s'Arenella, Portaló, s'Estrevioli.
- un augmentatiu: es Fornàs, sa Planassa.
- un nom + un adjectiu: el Llané (Llaner) Gran.
- un nom + un sintagma nominal: el Rec d'Aigua Dolça.

Aquest darrer exemple demostra que, tal com diu la normativa, en la formació de topònims del darrer tipus, els adjectius (i en general els trets morfològics) conserven els seu règim flexiu antic. Com és sabut, en la llengua catalana antiga, l'adjectiu "dolç" tenia una sola forma (masculí i femení).

Era un sol mot invariable tant si precedia o seguia un nom de gènere masculí o femení. Per tant és erroni anomenar " Rec d'Aigua dolça" aquest rec, com apareix en alguns mapes, ja que, com s'ha dit, la normativa actual mai no ha d'aplicar-se a un topònim, perquè com a nom propi que és s'ha de mantenir invariable.

FONTS D'INFORMACIÓ

Malgrat les recomanacions de l'IEC, ja he dit que en aquest cas, pels motius del parlar propi i del desinterès "oficial", he tingut més en compte el coneixement del lloc, que per via familiar jo mateixa tenia, i les converses directes amb alguns pescadors amics i amb altres cadaquesencs coneixedors del tema. La revisió de documents privats (segles XVI, XIX) i les cartes marines consultades (XVII, XIX) han assegurat tant el nom com la seva localització geogràfica.

En la transcripció respecto de manera absoluta la forma de pronunciar-los dels cadaquesencs, ja que les fonts documentals, precisament per les característiques pròpies del parlar de Cadaqués, sovint, falsegen els noms i més encara, si es tracta dels articles. Tampoc no puc refiar-me de la cartografia general, perquè, moltes vegades, els cartògrafs canvien l'escriptura dels topònims, influïts per la normativa ortogràfica.

(L'ampliació dels termes correspon al Mapa Comarcal de Catalunya 1:50.000, Alt-Empordà-2. Diputació de Girona, Departament de Política Territorial, Generalitat de Catalunya, Institut Cartogràfic de Catalunya. 1a. ed. des.1992)

Cartoteca de la Universitat de Girona.

La cartografia utilitzada, en les transparències, en canvi, s'ha extret del "Mapa del Cap de Creus i Cadaqués" de L. Miquel i L. Bofill, ja que m'ha semblat la millor existent, fins ara. Malgrat tot, m'he vist obligada a fer algunes esmenes (fonètica, morfologia, articles impropis) en alguns topònims que no s'ajusten a la realitat parlada o a la localització en el mapa.

La cartografia preexistent s'ha de considerar del tot negativa, ja que no solament modifica els noms reals, sinó que sovint els canvia de lloc. A més en la majoria de mapes d'èpoques passades, els noms estan traduïts (mal traduïts) al castellà, cosa que acaba d'invalidar-los. Aquest treball es basa, doncs, en el darrer mapa (revisat el 1987), que, assessorat per alguns cadaquesencs, conté menys, poques incorreccions.

ELS TERMES DE CADAQUÉS

L'extensió del terme és de 2537 ha, espai que engloba el terme terrestre és a dir, les muntanyes que envolten el poble, l'extensió del poble mateix i per tant els seus carrers. El terme marítim, però, ha estat objecte d'un treball més específic i més extens, donada la sinuositat de la costa. Avui, citaré, com ja he fet, alguns dels topònims amb algun detall particular, per indicar que fins i tot els "baus", els "forallons", "els pilons" (no pas "norais") i les "veres" tenen el seu nom propi, que perviu des de l'antigor.

Els termes terrestre i marítim del poble assenyalen dos grans camps d'estudi toponímic:

a) 1.- Toponímia del terme terrestre. (tr.1 i tr.2)

2.- Toponímia urbana. (tr.3 i tr.4)

b) 1.- El terme marítim:

- Toponímia de la Mar d'Amunt (tr.5)

- Toponímia de la Mar d'Avall (tr.6)

- De Portlligat a "es Cucurucuc" (tr.7)

- La badia de Cadaqués (tr.8 i 9)

- De la costa de "Calanans" a "Jóncols" (tr.10)

EL TERME TERRESTRE

Per donar una visió general de la Toponímia del terme complet, se subdivideix aquest fragment en dues parts diferenciades, una dedicada als topònims de les muntanyes, recs, rieres i també dels masos que, gairebé desapareguts, conserven encara el topònim en l'espai que havien ocupat.

El material d'ajut, en aquest cas, ha estat el plànol de la "Revisió general d'ordenació urbana", de l'Ajuntament de Cadaqués. El plànol indica, d'una part el límit del terme, i de l'altra, informa sobre els topònims que inclou.

Els punts cardinals que responen a l'estudi present són els següents: *a l'Est*, el primer topònim del terme terrestre correspon al mas anomenat "es Rabassers de Baix", *al Nord*, coronant la "Muntanya Negra" el cim de "es Bufadors", al punt que correspon *a l'Oest* està marcat amb el nom del "mas de la Sala", a la carretera de